

*Т. Б. Халавка,
аспірант кафедри європейської інтеграції Одеського регіонального інституту державного
управління НАДУ при Президентові України*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ МОДЕЛІ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ

*Т. В. Khalavka,
PhD student of Odessa Regional Institute for Public Administration The National Academy of
Public Administration under the President of Ukraine*

DETERMINATION OF THE MODEL OF INTERETHNIC RELATIONS IN BORDER REGIONS: THEORETICAL ASPECTS

В статті запропоновано алгоритм визначення домінуючого типу акультурації (міжетнічної взаємодії) представників національних меншин у прикордонних регіонах. Він розроблений на підставі поєднання сучасної теорії акультурації Дж.Беррі та положень низки рекомендацій Верховного комісару ОБСЄ у справах національних меншин. Алгоритм містить низку індикаторів та критеріїв їх досягнення. Використання зазначеного підходу дасть можливість визначити прогалини у державному регулюванні міжетнічної інтеграції та сформуванню пропозицій з її вдосконалення.

Дана публікація може бути корисною для працівників органів влади, зокрема департаментів (управлінь) суспільних комунікацій, культури та освіти обласних державних адміністрацій прикордонних областей, в яких компактно проживають представники національних меншин, а також науковцям, громадським діячам, які працюють у цій сфері.

The algorithm of defining the dominant type of representatives of national minorities' acculturation in the border regions has been proposed in the article. It has been made on the base of combining J.Berry's modern acculturation theory and a set of Recommendations of OSCE High Commissioner on National Minorities. The algorithm includes some indicators and criteria for their achievement. Using the approach will make it possible to identify gaps in state regulation of ethnic integration and generate proposals for its improvement.

The article may be of interest to government servants, including departments (offices) of public communication, culture and education of regional administrations of the border areas densely populated by national minorities, as well as scientists and NGO representatives working in this area.

Ключові слова: *аккультурація, міжетнічна інтеграція, національні меншини, рекомендації ОБСЄ.*

Keywords: *acculturation, interethnic integration, national minority, recommendation OSCN.*

Постановка проблеми. Поліетнічність населення України, до складу якого входять, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, представники понад 130 національностей, стає дедалі впливовішим чинником, який помітно діє на комплекс соціальних, політичних і культурницьких процесів.

Вивчення реалізації прав національних меншин в Україні має важливе теоретичне та прикладне значення в процесі етнічного відродження різних національних спільнот, вироблення демократичної концепції державної етнонаціональної політики, удосконалення правового статусу національних меншин згідно з вимогами й стандартами міжнародного права. В сучасних умовах важливим для органів влади є уникнення

сегрегаційних та асиміляційних моделей етнополітичних відносин у державі з метою формування інтеграційної моделі взаємодії етнічних меншин та більшості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українських наукових колах тематика дослідження державного управління етнополітичними процесами отримала досить широке висвітлення, однак додаткового вивчення потребує питання державного управління інтеграційними процесами у суспільстві, а також особливості його перебігу у прикордонних поліетнічних регіонах.

Серед сучасних українських вчених, які розробляють тематику державного регулювання процесами міжетнічної взаємодії та зокрема моделей акультурації варто відзначити Л.Азу, В.Євтуха, О.Картунова, Л.Нагорну, П.Надолішнього, О.Майбороду, В.Трошинського.

Відаючи належне теоретичному осмисленню вітчизняними вченими цих проблем, все ж зазначимо, що результатом докладних зусиль не стала розробка моделі впровадження міжетнічної інтеграції на прикордонних територіях, яка б мала практичне застосування у процесі державного управління міжетнічними відносинами, у тому числі на регіональному рівні.

Таким чином, назріло видається потреба в науковому аналізі проблем формування моделі міжетнічної інтеграції у прикордонних регіонах, яка б враховувала специфіку цих процесів. Це і зумовлює актуальність даної публікації.

Формулювання цілей статті. Вивчити відомі інтеграційні моделі акультурації національних меншин у прикордонних регіонах та визначити індикатори і критерії їх формування у межах чинної державної етнонаціональної політики.

Виклад основного матеріалу. На думку українського етнополітолога В.Євтуха, акультурація стала своєрідною панацеєю від дефіциту теоретичних і методологічних ідей» [1, с.12] у етнополітичній сфері. Сучасне тлумачення теорії акультурації надав канадський етнограф Дж.Беррі, а його ідеї для аналізу міжетнічних відносин активно використовуються не тільки в Північній Америці чи Західній Європі, але й в державах колишнього Радянського Союзу. Згідно з визначенням Дж.Беррі, на акультурацію впливають одночасно два фактори, котрі визначають вибір основних чотирьох стратегій поведінки етнічних меншостей. Цими факторами є збереження культури (необхідність підтримки культурної ідентичності) і участь у контактах із більшістю (якою мірою меншості включаються в інонаціональну культуру чи залишаються серед «своїх»). Залежно від варіантів відповідей на ці два основні питання Дж.Беррі визначив чотири стратегії акультурації: асиміляція, сепарація (сегрегація), маргіналізація та інтеграція [2, 27].

Під асиміляцією розуміється відмова від збереження своєї культурної ідентичності та самотності в процесі повсякденних контактів з домінуючою культурою. Якщо етнічна самотність зберігається, але при цьому не спостерігаються (або майже не спостерігаються) жодні контакти з домінуючою культурою, то зазначена етнічна спільнота відає перевагу стратегії сегрегації. За відсутності достатнього прагнення (чи можливості) зберегти культуру й водночас при незначному бажанні підтримувати контакти з інонаціональним середовищем вибирається маргінальна стратегія акультурації. Зрештою, інтеграція, або іншими словами бікультуризм, визначається як збереження культурної та етнічної ідентичності в процесі міжетнічної взаємодії, при цьому сприймаються культурні норми більшості

На основі теорії акультурації Дж.Беррі, положень рекомендацій Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин, нами запропоновано алгоритм визначення моделей акультурації національних меншин на прикордонних з «спорідненими державами» територіях.

Концептуальні засади, викладені у Люблянських рекомендаціях щодо інтеграції у різноманітних суспільствах Верховного комісара у справах національних меншин ОБСЄ, використані нами для аналізу практичного стану інтеграції національних меншин у прикордонних регіонах [3]. На основі положень цих рекомендацій нами визначено ряд параметрів та індикаторів, які впливають на віднесення різних типів державної етнонаціональної політики у типи акультурації. Вказані параметри об'єднано у наступні групи: законодавче забезпечення прав національних меншин; їх участь у суспільно-політичному житті; а також вплив «спорідненої держави».

Ступінь впливу цих параметрів на процеси інтеграції є різним. На рис.1. зображено, що всі ці групи параметрів мають взаємний вплив. Так, на перетині законодавчого регулювання та участі меншини у суспільному житті є нормативна база, яка регулює процес залучення представників національних меншин у всі сфери суспільного життя, в т.ч. у сферах використання мов меншин, представництво національних меншин в органах влади, процеси самоорганізації (створення національно-культурних автономій, громадських організацій). Перетин законодавчого регулювання та впливу «спорідненої держави» – це двосторонні міждержавні угоди, які регулюють права національних меншин. Перетин впливу «спорідненої держави» та участі меншини у суспільно – політичному житті – це власне політика «спорідненої держави» стосовно «спорідненої меншини». Перетин всіх трьох параметрів визначає існуючу етнополітичну ситуацію в конкретному регіоні у контексті окремої національної меншини.

Рис. 1. Схеми взаємодії параметрів акультурації

Для визначення ступеню впливу кожного з вищенаведених параметрів запропоновано використовувати низку індикаторів та критеріїв їх досягнення. Критерії досягнення тих чи інших індикаторів побудовані на основі аналізу нормативно-правової бази, офіційних статистичних даних та інформації з відкритих джерел, у тому числі органів влади та засобів масової інформації.

Більш детально зупинимося на всіх трьох групах параметрів та індикаторів їх досягнення.

I. Законодавче регулювання прав національних меншин

Зазначена група включає в себе наступні індикатори для оцінки досягнення держави в реалізації інтеграційної моделі взаємодії з національними меншинами: антидискримінаційна політика; право на вільну самоідентифікацію; законодавче регулювання прав національних меншин; можливість отримання громадянства. Як правило, законодавче регулювання оцінюється на загальнодержавному рівні та не містить регіональних відмінностей.

Законодавчі норми, що регулюють права національних меншин, можна об'єднати у дві групи: норми, які встановлюють індивідуальні права, та норми, які встановлюють колективні права.

1.1. Норми, які встановлюють індивідуальні права, об'єднують у наступні групи:

1.1.1. Антидискримінаційна політика.

Індикаторами виступають наступні законодавчі норми:

- запровадження антидискримінаційних норм у Конституції держави та інших законодавчих актах;
- відсутність у законодавстві дискримінації за національною чи расовою ознакою.

1.1.2. Право на вільну самоідентифікацію.

Індикаторами виступають:

- законодавче закріплення можливості вільної самоідентифікації представників національних меншин;

1.1.3. Можливість отримання громадянства.

Індикатором слугує законодавче забезпечення рівності представників більшості та національних меншин на отримання громадянства країни проживання - відсутність штучних перешкод для отримання громадянства.

Критерієм високого досягнення індикаторів є наявність усіх законодавчих норм, передбачених ними. Відсутність хоча б однієї норми свідчить про низький рівень досягнення індикатора, а також про домінування в державі маргіналізаційної політики акультурації.

1.2. Колективні права стосуються законодавчого регулювання прав національних меншин.

Індикаторами виступають:

- наявність базового законодавчого акту щодо інтеграції національних меншин (Концепція державної етнополітики);
- наявність базового закону, що регулює права національних меншин;
- законодавче забезпечення колективних прав національних меншин;
- ратифікація міжнародних та європейських базових документів щодо прав меншин.

Дотримання вищенаведених індикаторів свідчить про інтеграційну або сегрегаційну модель акультурації. Низький рівень колективних прав свідчить про домінування в державі асиміляційних та маргіналізаційних процесів акультурації.

II. Участь меншини в суспільному житті

Залучення меншини до суспільного життя є невід'ємною рисою демократичних держав. На нашу думку, цю групу параметрів можна розділити на дві підгрупи: лінгвістичну політику та залучення меншини до участі в управлінні.

2.1. Лінгвістична політика теж має ряд індикаторів, серед яких найважливішими є рівень знання державної та рідної мови, отримання освіти, використання рідної мови в побуті.

2.1.1 Рівень знання рідної та державної мови.

Індикаторами слугують:

- рівень знання представниками національної меншини власної мови;
- рівень знання представниками національної меншини державної мови;
- відповідність лінгвістичної та етнічної самоідентифікації. Важливий елемент, який дозволяє розмежувати моделі акультурації.

Так, для індикатору «рівень володіння рідною мовою» критеріями досягнення визначено знання рідної мови представниками відповідної меншини на рівні 90% для меншин чисельністю понад 100 тис. осіб (середній рівень знань рідної мови серед представників багатчисельних національних меншин України за даними перепису 2001 року становить 93%), для нечисельних громад (чисельністю до 100 тис. осіб), через переважно дисперсне проживання цей критерій зменшений до 60%.

Досягнення або перевищення цього показника свідчить про високі знання рідної мови серед представників національної меншини та вказує на інтеграційну або сегрегаційну модель лінгвістичної акультурації цієї меншини.

Низький рівень знань рідної мови (менші за критеріальні значення – 90 чи 60%) свідчать про маргіналізаційну чи асиміляційну моделі лінгвістичної акультурації даної меншини.

Для встановлення точної моделі лінгвістичної акультурації використовуємо індикатор - рівень володіння державною мовою.

Критеріальним значенням виступає – 60% рівень вільного володіння державною мовою серед представників національних меншин. Даний рівень встановлено з урахуванням необхідності майже 100% вільного володіння державною мовою особам, які навчаються у школах та працездатного віку (від 10 до 60 років). *Джерело отримання даних:* дані перепису населення.

Високий рівень володіння державною мовою свідчить про домінування у національної меншини інтеграційної або асиміляційної моделі лінгвістичної акультурації, низький рівень – про домінування сегрегаційної або маргіналізаційної моделі.

Однак визначення домінуючої моделі лінгвістичної акультурації, наведеної вище, є статичними та не дають уявлення про розвиток лінгвістичної акультурації у тому чи іншому напрямку. Для визначення перспектив розвитку лінгвістичної акультурації тієї чи іншої меншини варто провести аналіз в освітній сфері.

2.1.2. Можливість отримання освіти мовою меншини та вивчення державної мови представниками меншин.

Обґрунтування використання зазначеного індикатору: інтеграція неможлива без доброго володіння національними меншинами мовою (мовами) даної держави. Необхідність мовного навчання передбачено в статтях 13 та 14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, а також у статтях 28 та 29 про права дитини, які гарантують право на освіту і зобов'язують держави забезпечувати обов'язкове навчання своїх громадян. Водночас, згідно з пунктом 3 статті 14 Рамкової конвенції про захист національних меншин, навчання мови національної меншини «повинно відбуватися, не завдаючи шкоди вивченню офіційної мови або її навчанню» [4].

Індикаторами слугують:

- рівень вивчення/ навчання рідною мовою у школах;
- рівень вивчення державної мови представниками національних меншин у школах.

Для першого індикатору критеріями слугує відсоток дітей, які навчаються або вивчають рідну мову. Високий рівень вивчення рідної мови забезпечується тоді, коли відсоток перевищує 75 від чисельності дітей відповідної меншини, що мають можливість навчатись або вивчати рідну мову у школі.

Низький є меншим, ніж 75% від чисельності дітей відповідної меншини, що мають можливість навчатись або вивчати рідну мову у школі.

Джерело отримання даних слугує офіційна інформація регіональних органів влади .

Для вивчення стану вивчення державної мови у школах нами запропоновано дослідити результати зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) або підсумкової атестації з державної мови у школах з вивченням мови національних меншин. Ці результати не повинні суттєво (не більше ніж на 10-15%) відрізнятися від результатів випускників шкіл, у яких навчаються представники національної більшості.

Джерело отримання даних: дані про результати ЗНО у населених пунктах, де компактно проживають представники національних меншин. Належність до моделей акультурації відповідно до отриманих результатів (критеріїв):

Сегрегація (рівень навчання рідною мовою - високий; рівень вивчення державної мови - низький).

Інтеграція (рівні навчання рідною мовою та вивчення державної мови - високі).

Асиміляція (рівень навчання рідною мовою - низький; рівень вивчення державної мови - високий).

Маргіналізація (рівні навчання рідною мовою та вивчення державної мови - низькі). Схематично визначення домінуючого типу лінгвістичної акультурації в освітніх закладах зображено на рис. 2.

Рис. 2. Вплив освіти на типи акультурації

Окрім того, для більш повної оцінки лінгвістичної політики варто проаналізувати рівень використання мови меншини в різних сферах приватного та публічного життя. Ці сфери разом з індикаторами, які дають можливість оцінити рівень їх дотримання, наведені нижче.

2.1.3. Можливість використання рідної мови у побуті, а в місцях компактного проживання - і при спілкуванні з органами влади, у т.ч. у правосудді.

Індикатор може бути визначений через наявність або відсутність практик прийому документів органами влади мовами національних меншин.

2.1.4. Використання мови меншини в культурному та релігійному житті.

Індикаторами є:

- ефективна участь у культурному житті своєї громади і суспільства в цілому;
- свобода релігії і переконань, можливість для добровільної участі в релігійному житті громади;
- можливість використання рідної мови у релігійному житті.

2.1.5. Наявність ЗМІ мовами меншин.

Індикаторами виступають:

- тираж друкованих ЗМІ або кількість годин в електронних ЗМІ мовами національних меншин та їх відповідність етнічному складу населення;
- шляхи розповсюдження друкованих ЗМІ.

2.2. Другим параметром у групі участі меншини у суспільному житті нами визначено залучення меншини до участі в управлінні.

Обґрунтування застосування зазначеного параметру: залучення національних меншин до суспільно-політичного життя країни передбачає надання національним меншинам механізмів ефективної участі на всіх рівнях управління, особливо в питаннях, які зачіпають їхні інтереси, але не обмежуються лише ними.

Люблянські рекомендації ОБСЄ відзначають, що інтеграція може бути досягнута лише тоді, коли особи, що належать до національних меншин, у свою чергу, беруть участь у всіх аспектах суспільно-політичного життя і поважають правила та приписи країни, на території якої вони проживають.

2.2.1. Залучення представників меншин до державного та регіонального управління.

Індикаторами виступають:

- встановлення квотування чи інших привілеїв для національних меншин у виборчому законодавстві;
- залучення представників національних меншин до роботи у органах виконавчої влади, особливо у місцях їх компактного проживання.

2.2.2. Відсутність поляризації при становленні політичних уподобань між виборцями представниками національних меншин та більшості.

Індикаторами виступають результати парламентських (для парламентських держав) та президентських виборів (для президентських держав). Критеріальне значення незначна розбіжність (менше 30%) при голосуванні у другому турі президентських виборів між виборцями з сусідніх населених пунктів, у яких домінують представники національних меншин та більшості.

III. Вплив «спорідненої держави»

Для визначення ролі «спорідненої держави» у процесах акультурації спорідненої меншини нами запропоновано враховувати два базові параметри, які ґрунтуються на положеннях Больцанівських рекомендацій ОБСЄ. А саме:

3.1. Узгодження дій «спорідненої держави» з державою резидентом;

3.2. Підтримка ідентичності «спорідненої меншини».

Обґрунтування використання вказаного параметру базується на положеннях Больцанівських рекомендацій ОБСЄ: захист прав людини, у тому числі права національних меншин, є питанням, що представляє законний інтерес для міжнародного співтовариства.

Держави повинні порушувати питання, пов'язані з ситуацією осіб або станом у інших державах, у рамках міжнародного співробітництва та розвитку дружніх відносин. Також мається на увазі повне прийняття з боку держав міжнародних стандартів у галузі прав людини та встановлених контрольних механізмів, що відстежують їх виконання [5].

3.1. Узгодження дій «спорідненої держави» з державою-резидентом.

Індикаторами слугують:

- відсутність практики надання громадянства для осіб спільного етнічного походження, які проживають у прикордонних регіонах;

- узгодження з законодавством країни-резидента, надання допомоги у сфері освіти, релігії, підтримки ЗМІ, фінансування політичних партій чи кандидатів у депутати тощо;

- уніфікація висвітлення спільних історичних подій.

3.2. Підтримка ідентичності «спорідненої меншини».

Індикаторами виступають:

- надання підтримки національно-культурних товариств;

- наявність програм обміну;

- підтримка ЗМІ «спорідненої меншини»;

- наявність консульських установ.

Належність впливу «спорідненої держави» до моделей акультурації відповідно до отриманих відповідей визначається за допомогою рис.3.

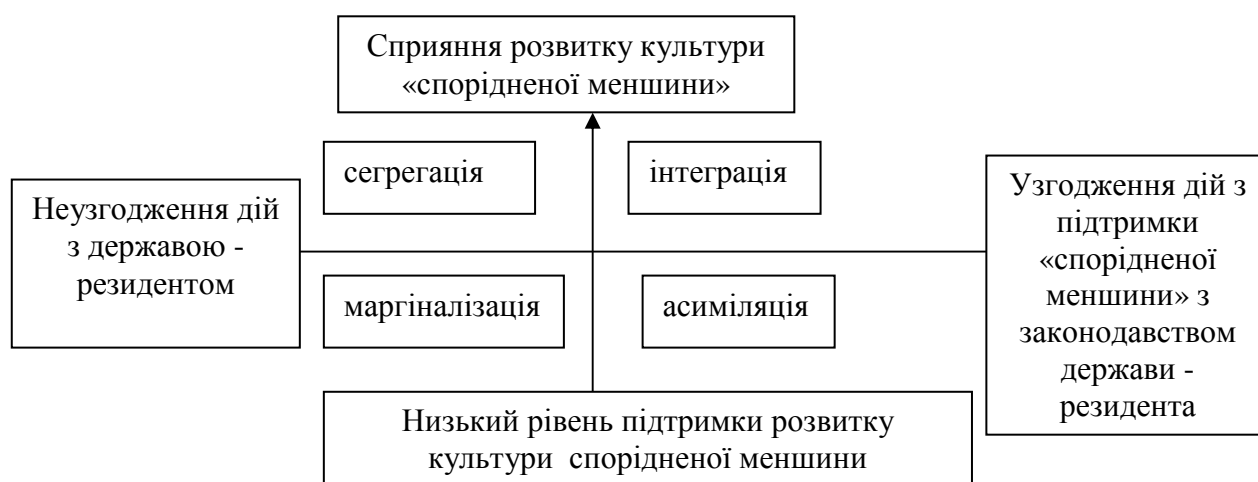

Рис. 3. Вплив «спорідненої держави» на типи акультурації «спорідненої меншини»

- сегрегація («споріднена держава» активно підтримує на політичному, культурному, освітньому та соціально-економічному рівнях свою споріднену меншину, водночас не узгоджує свої дії з державою проживання меншини, часто порушуючи законодавство останньої);

- інтеграція («споріднена держава» активно підтримує на політичному, культурному, освітньому та соціально-економічному рівнях свою споріднену меншину, водночас такі дії узгоджені з державою проживання меншини, регламентовані двосторонніми угодами та не порушують законодавство останньої);

- асиміляція («споріднена держава» активно веде перемовини з державою проживання спорідненої меншини, узгоджує з останньою свої дії, однак не надає суттєвої підтримки своїй спорідненій меншині);

- маргіналізація («споріднена держава» не надає реальну підтримку своїй меншини, діяльність органів влади (МЗС, посольств) часто мають характер підтримки інших зацікавлених осіб - третіх держав).

Слід зауважити, що вплив «спорідненої держави» на модель акультурації не є вирішальним, однак є вагомим. Він посилює (у випадку суміщення моделей) або послаблює (у випадку їх розбіжностей) ситуацію, яка складається з міжетнічною інтеграцією у державі - резиденті спорідненої меншини.

Узагальнення результатів аналізу моделей акультурації повинно відбуватись у декілька етапів:

На першому етапі вивчається законодавча база держави, де проживає національна меншина. У разі виявлення обмежень, установлених для національних меншин щодо реалізації ними своїх індивідуальних чи колективних прав, можемо констатувати, що реалізація моделі міжетнічної інтеграції у цих державах не можлива в принципі.

У випадку відсутності обмежень щодо реалізації індивідуальних та колективних прав національних меншин (характерно для більшості демократичних держав) проводимо аналіз лінгвістичної ситуації національної меншини. Це є другим етапом. Як зазначено у рекомендаціях ОБСЄ, інтеграція не може відбуватися без збереження рідної мови і знань державної мови. Саме тому цей другий етап є часто визначальним щодо встановлення причин неуспішної реалізації інтеграційної моделі державної етнонаціональної політики. В подальшому аналізуються всі параметри та індикатори, які впливають на формування тих чи інших моделей акультурації. Недосягнення критеріальних показників індикаторів міжетнічної інтеграції повинно слугувати для органів державної влади підставою для кореляції тих чи інших заходів у сфері реалізації державної етнонаціональної політики.

Висновки з даного дослідження

Таким чином, проведення аналізу відповідно до запропонованого нами алгоритму дозволяє виявити прогалини у реалізації державної етнонаціональної політики та сформулювати пропозиції щодо їх вдосконалення. Лише комплексне дослідження стану міжетнічної інтеграції може призвести до формування конкретних завдань з досягнення кінцевої мети успішної етнонаціональної політики. Міжетнічна інтеграція може слугувати кінцевою компромісною формою взаємодії між національними меншинами та більшістю.

Однак індикатори та критерії їх досягнення не є статичною величиною та можуть змінюватись у зв'язку зі зміною загальнополітичної ситуації в державі, тому вони потребують подальших розвідок.

Література.

1. Євтух В. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті/В.Євтух, В.Трощинський, Л.Аза — К., 2003 – 79 с.
2. Berry J.W. Conceptual approaches to acculturation // *Acculturation: Advances in theory, measurement and applied research.* – Washington, DC: American Psychological Association, 2003. – pp. 27.
3. Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/hcnm/96883>
4. The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/hcnm/32180>
5. The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/hcnm/66209>

References.

1. Yevtukh, V. Troschyns'kyj, V. Aza, L. (2003), *Mizhetnichna intehratsiia: postanovka problemy v ukrains'komu konteksti* [Interethnic Integration: problem in the Ukrainian context], Kyiv University, Kyiv, Ukraine.
2. Berry, John W., Chun, Kevin M. (Ed); Balls Organista, Pamela (Ed); Marín, Gerardo (Ed), (2003). *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research*, American Psychological Association, Washington, DC, USA
3. OSCE High Commissioner on National Minorities (2012), “Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies”, available at: <http://www.osce.org/hcnm/96883> (Accessed 25 Aug 2015).
4. OSCE High Commissioner on National Minorities (2008), “The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities”, available at: <http://www.osce.org/hcnm/32180> (Accessed 23 Aug 2015).
5. OSCE High Commissioner on National Minorities (2008), “The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations”, available at: <http://www.osce.org/hcnm/66209> (Accessed 14 Aug 2015).

Стаття надійшла до редакції 18.09.2015 р.